

Potrebuujeme na myslenie telo?

- ▲ George Lakoff
- ▲ **Ženy, oheň a nebezpečné veci**
- ▲ Preklad Dominik Lukeš
- ▲ Triáda 2006
- ▲ 656 strán
- ▲ 1239 Sk

- ▲ Jerome A. Feldman
- ▲ **From Molecule to Metaphor**
- ▲ MIT Press 2006
- ▲ 360 strán
- ▲ 36 USD

Písať o klasike je ťažké. Lakoffova kniha *Ženy, oheň a nebezpečné veci* sa dnes po takmer dvadsiatich rokoch od jej pôvodného anglického vydania (1987) dá za klasiku považovať. Dala základy celému vedeckému smeru – kognitívnej sémantike. V čase svojho vzniku však bol provokatívny (a pre mnohých lingvistov a filozofov je takou dodnes). Autorovým proklamovaným zámerom bolo spochybniť objektivistický názor na myslenie („Charakterizovať a pomenovať ho, a poznamenať, že ide iba o názor a nie o fundamentálnu pravdu.“) a ponúknuť zmysluplnú a vedecky podloženú alternatívu v podobe skúsenostného realizmu (experientializmu).

Objektivismus autor charakterizuje nasledujúcimi názormi: Myslenie je nezávislé od tela – spočíva v mechanickej manipulácii s abstraktnými symbolmi a funguje v zásade podobne ako počítačové algoritmy. Symboly (napríklad slová a mentálne reprezentácie) získavajú svoj význam prostredníctvom korešpondencie so skutočným svetom, sú objektívne konštruované a teda nezávisia od porozumenia a špecifických vlastností určitého organizmu – nemajú naň vplyv obmedzenia ľudského tela, vnímania a nervového systému. Adekvátnym nástrojom modelovania myslenia sú matematicko-logické systémy definované všeobecnými pravidlami manipulácie so symbolmi spolu s mechanizmami interpretácie symbolov zobrazeniami do „skutočného sveta“.

Väčšina symbolov – slov alebo mentálnych reprezentácií – neoznačuje konkrétne individua (ako napr. bratislavský Most Apollo), ale celú triedu – kategóriu vecí (napr. most), činností, udalostí atď. Jadrom objektivismu je podľa Lakoffa dvetisíc rokov používaný aristotelovský pohľad na kategórie a kategorizáciu. Podľa tohto pohľadu sú kategórie definované súborom vlastností spoločných pre všetkých jej členov, sú teda objektívne dané, existujúce vo svete nezávisle od vlastností pozorovateľa, ktorý kategorizáciu vykonáva (ten sa môže akurát myliť, ak je jeho pochopenie v nesúlade so „správnou“, objektívne danou kategorizáciou). Sú doslovným odrazom skutočnosti, bez vplyvu imaginatívnych mechanizmov, ako metafora, metonymia, obrazovosť.

Klasická teória kategórií nevznikla

na základe empirických štúdií, ale ako apriórna filozofická špekulácia, ktorá sa v priebehu storočí stala súčasťou západného myslenia a ponímania vedy, takže sa ani nepovažuje za teóriu, ale za nespochybniteľný fakt. Lakoff proti nej argumentuje v prvom rade empiricky: ak sú kategórie definované spoločnými vlastnosťami všetkých členov, nemali by existovať členy, ktoré sú lepšími – reprezentatívnejšími príkladmi kategórie ako iné členy, čo je v spore s výsledkami rozsiahlych empirických výskumov Eleanor Roschovej, autorky teórie prototypov, Brenta Berlina a Paula Kaya, ktorí skúmali medzikultúrne rozdiely vo vnímaní a pomenovávaní farebných kategórií, a mnohých ďalších.

Čo teda môžeme súdiť o kategorizácii na základe zhromaždených (a v knihe prezentovaných) faktov? Predovšetkým nie všetky členy kategórie musia mať spoločné vlastnosti, skôr sa môžu asociačne reťaziť a vytvárať niečo ako rodinné podobnosti, ako ilustroval už Wittgenstein na obsahu pojmu hra. Niektoré kategórie majú viac a menej centrálnych členov, teda nie všetky členy sú rovnako typickými príkladmi kategórie (napr. vrabec je typickejším vtákom ako pštros), iné kategórie ani nemajú pevné hranice, ale odstupňovanú príslušnosť, napr. vysoký muž. Uprostred taxonomickej hierarchie kategórií (napr. teriér – pes – zvieratá) existuje akási privilegovaná základná (bázová) úroveň, ktorá sa vyznačuje celým radom psychologicky zaujímavých vlastností ako gestaltové vnímanie, motorická interakcia, schopnosť vytvárania mentálnych obrazov, ľahkosť učenia, zapamätávania a používania. Väčšina našich vedomostí je organizovaná na bázeovej úrovni, bázové pojmy najviac používajú dospelí pri interakcii s deťmi a deti si ich osvojujú ako prvé. Čo je podstatné, bázová úroveň závisí od vnímanej štruktúry časti a celku a od skúsenostných motorických interakcií. Kategórie neexistujú v objektívnom svete nezávisle od ľudí, ale sú stelesnené a okrem fyzických

Proti vedeckému objektivismu, ktorý tvrdí, že existuje jediný spôsob, ako správne rozdeliť skutočnosť na predmety, vlastnosti a vzťahy, Lakoff stavia vedecký realizmus založený na experientializme, ktorý pripúšťa, že môže existovať viac ako jeden vedecky správny spôsob chápania skutočnosti.

vlastností sveta sú spoluurčované ľudskou biológiou, mysľou a kultúrnymi aspektmi. Napríklad to, že určité vlnové dĺžky svetla kategorizujeme ako nejakú farbu, je čiastočne dané vlastnosťami neurofyziológie videnia a čiastočne je závislosťou kultúrneho úzu.

Hlavnou tézou Lakoffovej knihy je, že ľudské myslenie je organizované pomocou štruktúr, ktoré nazýva idealizované kognitívne modely (IKM), a že štruktúra kategórií, prototypy a ostatné javy sú vedľajším produktom tohto usporiadania a sú pomocou neho vysvetliteľné. Každý pojem či slovo je definované vzhľadom na nejaké IKM, v kontexte ktorých má význam. Napr. význam slova utorok je definovaný vzhľadom na IKM obsahujúce vedomosť o prirodzenom členení na dni na základe pozorovaného pohybu slnka po oblohe a konvenčne danom lineárnem usporiadaní dní v sedemdňových cykloch. Pojem víkend zase zahŕňa vedomosť o podelení týchto cyklov na päť pracovných dní a dvojdňovú prestávku atď. Model je idealizovaný, pretože toto členenie neexistuje objektívne v prírode, ale je vytvorené ľuďmi určitej kultúry (napr. v kalendári na Bali beží súčasne desať rôznych cyklov pomeno-

vaných dní, z ktorých sa výsledné pomenovanie konkrétneho dňa vypočíta a poskladá). Samotný kuriózný názov knihy pochádza z vymierajúceho austrálskeho jazyka Dyirbal, kde ženy, oheň a nebezpečné veci patria do kategórie podstatných mien, s ktorými sa používa člen Balan. Bizarná kategorizácia je v knihe podrobne rozobratá z hľadiska kognitívnych modelov v pozadí, ktoré závisia aj od kmeňovej mytológie.

Niektoré IKM majú propozíciu štruktúru, teda špecifikujú elementy, ich vlastnosti a vzájomné vzťahy, iné majú obrazovo-schématickú povahu a ich pochopenie pramení priamo z našej telesnej skúsenosti. Napríklad aj klasický pohľad na kategóriu, do ktorej niečo buď patrí, alebo nie, Lakoff vysvetľuje obrazovou schémou nádoba, ktorá má jasnú hranicu a veci sú buď v nej, alebo mimo. Pôvod tejto obrazovej schémy (ako aj väčšiny ostatných, ako sila, rovnováha, hore – dolu, časť – celok) je späť so skúsenosťami vlastného tela a motorickými interakciami v ranom detstve. Idealizované modely je ďalej možné rôznym spôsobom skladať, reťaziť, usporadúvať do radiálnych štruktúr, vytvárať ich varianty a modifikácie, používať jeden centrálny model ako zástupcu celej kategórie (metonymia) či zobraziť časť modelu z jednej domény na podobnú štruktúru v inej doméne (metaforické modely – napr. hnev ako zahrievajúca sa tekutina v uzavretej nádobe: „vzkypieť hnevom“, „vybuchnúť“). Význam abstraktných pojmov je daný ich systematickým vzťahom (metaforickými a metonymickými zobrazeniami) k bázovým štruktúram a kinestetickým obrazovým schémam, ktoré chápeme priamo telesnou skúsenosťou.

Kniha obsahuje detailný opis teórie idealizovaných kognitívnych modelov a ilustrácie jej použitia na mnohých pojmoch, vrátane dvestostranovej prípadovej štúdie s rozborom pojmu hnev, anglického slova over a gramatickej konštrukcie there is, pre nás sú však zaujímavejšie jej dôsledky, ktoré sú

goritmu nie je presná. Kognitívna veda nemôže abstrahovať od emócií, neurobiologických a kultúrnych faktorov, ako to v roku 1985 navrhoval Howard Gardner. V umelej inteligencii nastal posun od GOFAI (good old-fashioned artificial intelligence) s prevažne propozícnymi systémami k stelesneným (embodied) a v prostredí vnoreným (embedded) subsymbolovým architektúram na báze konekcionizmu a umelých neurónových sietí. Pri počítačových simuláciách komunikujúcich spoločenstiev a stavbe inteligentných robotov sa kladie dôraz na to, aby členovia spoločenstva a roboty sami nachádzali kategórie a významy, ktoré sú zmysluplné z hľadiska ich interakcií s prostredím a navzájom, nie vložené zvonka človekom. V lingvistiky sú Lakoffove závery v opozícii k vplyvnej teórii generatívnej gramatiky Lakoffovho učiteľa Noama Chomského, podľa ktorej je syntax jazyka súborom pravidiel pre manipuláciu so symbolmi bez ohľadu na ich význam a sémantiku je buď modelovo-teoretická, alebo pozostáva z prekladu do iného symbolového systému – mentálnych. Kognitívne založená gramatika nie je oddeliteľná od sémantiky a pragmatiky, ale sa s ni-

V lingvistike sú Lakoffove závery v opozícii k vplyvnej teórii generatívnej gramatiky Lakoffovho učiteľa Noama Chomského, podľa ktorej je syntax jazyka súborom pravidiel pre manipuláciu so symbolmi bez ohľadu na ich význam.

mi prelína. Ukotvenosť jazyka v stelesnených štruktúrach sa využíva aj v neurolingvistickom programovaní (NLP) na diagnostiku, terapiu i nácvik efektívneho správania a komunikácie.

V našom jazykovom prostredí sú Ženy, oheň a nebezpečné veci druhou Lakoffovou knihou (v roku 2002 vyšiel vo vydavateľstve Host český preklad knihy *Metaphors We Live By* – Metafory, ktorými žijeme, ktorú Lakoff napísal v roku 1980 spolu s filozofom Markom Johnsonom). Preklad knihy od Dominika Lukeša je doplnený päťdesiatstranovým prekladateľovým doslovom, v ktorom okrem iného rozoberá jej vplyv na kognitívne vedy po dvadsiatich rokoch u nás i vo svete. Vyjadruje sklamanie nad tým, že v našich krajinách ostala pomerne nepovšimnutou – v slovenskej učebnici kognitívnych vied (Rybár a kol.: *Kognitívne vedy*, Kalligram 2002), nie je v kapitole nazvanej *Jazyk a kognícia* ani zmienka nielen o Lakoffovi, ale ani

o Chomskom či Langackerovi. Keby si prekladateľ otvoril monografiu slovenských autorov *Jazyk a kognícia*, ktorá vyšla minulý rok, bol by asi rovnako sklamaný. Z textu monografie vyplýva, že Chomského generatívna gramatika či Fodorova teória nezávislého jazykového modulu sú u nás omnoho populárnejšie ako kognitívna sémantika (Lakoff je spomenutý a citovaný v jedinej kapitole zo štrnástich).

Vo svete Lakoff získal mnoho pokračovateľov a sám svoju teóriu ďalej rozvíjal. Spolu s Jeromom Feldmanom založili na Kalifornskej univerzite v Berkeley skupinu NTL (Neural Theory of Language), ktorá sa zaoberá prepojením neurovedných poznatkov o fungovaní mozgu s jazykom a myslením. Prehľad o výsledkoch jej šesťnásťročného úsilia možno nájsť v čerstvo vydanéj Feldmanovej knihe *From Molecule to Metaphor*. Poznanky v knihe sú podložené niekoľkými dizertačnými prácami a budujú pohľad na jazyk od biologických neuronálnych štruktúr cez počítačové konekcionistické modely implementujúce propozícné i obrazovo-schématické štruktúry tvoriace sémantiku jazyka. Opisované počítačové modely boli aj prakticky re-

alizované – zahŕňajú napr. systém na metaforickú analýzu novinových článkov, či simulačný model osvojovania si gramatiky malými deťmi.

Rovnako ako Chomsky, Lakoff sa angažuje aj politicky, pričom využíva svoju teóriu kognitívnych modelov pri rozbere politického diskurzu, napr. na objasnenie rozdielu v myslení amerických konzervatívcov a liberálov, či na analýzu metafor týkajúcich sa vojny proti terorizmu. Sám je považovaný za ľavicového liberála. Jeho definícia objektivity odmieta patent na pravdu: byť objektívny znamená byť si vedomý, že mám konkrétny pojmový systém, v ktorom je zasadené to, čomu verím. Dôležité je poznať svoj pojmový systém a vnímať, ako ovplyvňuje moje myslenie. A dôležité je vedieť, že existujú tiež iné relevantné perspektívy, a byť schopný pozrieť sa na svet aj očami tých druhých.

Martin Takáč

Filip Vančo, Braček, 2006

